

ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА В ПІДРУЧНИКУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ ДЕСЯТИКЛАСНИКІВ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО НАПРЯМУ

*А. В. Чемерис,
здобувач Інституту педагогіки НАПН України*

У статті аналізується підручник з історії України для профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку з позицій використання писемних історичних джерел та методів роботи з ними. У старшій школі у профільних класах суспільно-гуманітарного напрямку вивчення історії України має сприяти формуванню власної позиції в учнів, важливу роль у цьому процесі має бути відведено аналізу писемних історичних джерел. Тому в статті на окремих прикладах показано переваги та недоліки підручника з точки зору наведених писемних історичних джерел, проаналізовано методичний апарат, запропонований авторами для роботи з писемними історичними джерелами.

Підручник для учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку з історії України має містити навчальну інформацію, що реалізує як зміст предмета, так й історичні джерела та комплекс запитань і пізнавальних завдань, що дозволять учням сформулювати власну позицію стосовно вивченого матеріалу.

Ключові слова: *писемні історичні джерела, історія України, шкільний підручник.*

Постановка проблеми. Згідно із Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, метою вивчення історії України є формування всебічно розвиненої особистості з критичним мисленням, здатної адаптуватися в швидкозмінюваному світі. Навчання учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку старшої школи має забезпечувати як опанування ними фактів, подій та персоналій, так і розвивати їхні вміння аналізувати інформацію, формулювати власну думку, критично оцінювати навчальний матеріал тощо. Отже, організація навчання учнів профільних класів на уроках з історії України має включати роботу з писемними історичними джерелами, коли учні за допомогою набутих ключових і галузевих компетентностей можуть оцінювати та аналізувати першоджерела [1].

Навчання учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку історії України має забезпечувати отримання та засвоєння ними системних знань про головні події, явища та тенденції в історії України; визначення, відбір і використання в процесі пошуку інформації про минуле різних видів історичних джерел, у тому числі писемних; уміння представляти обґрунтовані та структуровані знання з історії, власне розуміння історії з використанням

відповідного понятійного апарату, виважено розглядати контраверсійні та суперечливі теми, аргументувати власну думку тощо.

Як зазначає О. Пометун [4], шкільний підручник досі залишається найважливішим засобом навчання учнів. Якщо такий підручник призначений для навчання учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку, то він має містити не лише інформаційний складник, орієнтований на механічне запам'ятовування учнями історичних явищ, подій, процесів, а й значна увага має бути зосереджена на роботі учнів із історичними джерелами, у тому числі й писемними.

Під час розроблення методичних підходів до роботи учнів із документами в навчанні історії України чільне місце посідає аналіз підручників з історії України для учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку. Тому заявлена тематика статті набуває актуальності.

Нині у масовій практиці загальноосвітніх навчальних закладів спостерігається проблема відсутності підручника, що повною мірою відповідав би вимогам чинної програми з історії України для профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку. Як свідчить проведене нами опитування вчителів, більшість із них використовують у навчанні підручники, які видані державним коштом у 2010–2011 рр. та орієнтовані на програму 12-річної середньої школи. Вчителі зазвичай працюють на уроках із тими підручниками, що планово отримані школами та знаходяться на балансі шкільних бібліотек.

Аналіз останніх наукових досліджень. Аналіз наукової педагогічної та методичної літератури свідчить, що питання дослідження підручників із історії України наразі є актуальним. Зазначеній проблематиці присвячені праці багатьох дослідників, зокрема окремі аспекти аналізу шкільних підручників з історії розкриваються в роботах Б. Андрусишина, К. Баханова, В. П. Беспалька, Л. Бущик, В. Власова, Ш. Ганеліна, А. Н. Гірняка, Н. Гупана, Л. Кулікової, Т. Ладиченко, Ю. Малієнко, П. Мороза, О. Пометун, О. Савченко, І. Смагіна, В. Степанкова, О. Удада, Г. Фреймана, С. Шаповаленка та інших. У цих працях розглядаються питання теорії підручникотворення, методики використання підручників у навчальному процесі, акцентується увага на диференційному підході у методичному апараті шкільних підручників тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз підручника з історії України для учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку старшої школи з позицій наявності писемних історичних джерел та можливості роботи учнів із ними.

Виклад основного матеріалу. Особливо важливою для формування предметної компетентності учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку, які поглиблено вивчають історію України, залишається робота з писемними історичними джерелами. Адже це дає можливість проаналізувати історичну подію чи явище різносторонньо, сформулювати власну думку чи позицію щодо них, висловити власне ставлення до історичних подій, що вивчаються.

Для аналізу потенціалу підручника щодо формування вмінь учнів роботи з писемними історичними джерелами та навичок критичного мислення нами обрано підручник для учнів 10 класу Ф. Турченка «Історія України» (профільний рівень) [6]. Зазначений курс історії України охоплює період з 1900 по 1920 роки. Варто зазначити, що підручник Ф. Турченка – єдиний нині доступний для українського вчителя підручник профільного рівня.

Загальне ознайомлення зі структурою підручника виявило, що, окрім основної змістовної частини, він містить такі рубрики, як «Згадайте», «Поміркуйте», «Творче завдання», «Підсумки й узагальнення», «Перевірте себе». Потенційно важливими для учнів профільних класів з огляду на компетентнісний підхід до навчання історії нам видаються завдання під рубрикою «Документи».

У результаті проведеного нами аналізу підручника встановлено, що в 67 параграфах навчальної книги в рубриці «Документи» автором подано 73 писемних джерела, серед яких більшу частину становлять документи внутрішньополітичного характеру (24 документи) – це програми партій, маніфести, політичні промови; значна частина документів належить до наукових праць (23 текстові фрагменти), зокрема це наукові дослідження істориків проблем названого історичного періоду, а також дослідження істориків-сучасників, що є першоджерелами. У підручнику представлено 11 писемних джерел, що є документами особистого характеру (свідчення очевидців-учасників подій), вміщено фрагменти періодичних видань (4 документи) та 1 фрагмент літературного твору Я. Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка». Особливістю курсу історії України початку ХХ століття є те, що твори істориків і письменників зазначеного періоду описують події тих років, тому їх можна використовувати як першоджерела (наприклад, це твори І. Франка, С. Петлюри, Д. Дорошенка та ін.).

Коротко зупинимося на характеристичі можливостей підручника в організації роботи учнів із писемними джерелами.

По-перше, попри значний масив представлених у підручнику документів, вони здебільшого виступають лише джерелом певної інформації за темою, розширюють чи ілюструють інформацію, подану в основному тексті параграфа. За такого підходу їм відводиться другорядна роль, а робота учнів з ними почасти є необов'язковою.

По-друге, вміщені у підручнику писемні історичні джерела не супроводжуються постановкою до них пізнавальних запитань чи завдань, а тому робота учнів із ними не спрямовуватиметься на критичний аналіз їхнього змісту та співвіднесення позиції автора (авторів) документу із позицією автора підручника. Після наведених писемних історичних джерел часто розміщені запитання, зокрема 40 рубрик на 67 параграфів.

Однак, і це є третьою особливістю, виконання завдань під рубрикою «Запитання і завдання» передбачає обов'язкове опрацювання учнями змісту параграфа підручника, що, на нашу думку, є малоефективним. Такі завдання

непоодинокі у підручнику, вони зустрічаються після шести документів. Наприклад: на С. 53 до першого документа *«Про участь Олександра Коваленка в повстанні на панцернику «Потемкін»: Використовуючи матеріал параграфа і сюжет статті Бориса Мартоса, дайте оцінку ролі П. Матюшенка і О. Коваленка в повстанні на панцернику «Потемкін»»*; на С. 176: *«Враховуючи матеріали, наведені у даному і попередньому параграфах, прокоментуйте думку В. Липинського про необхідність національної єдності в умовах революції»* тощо.

По-четверте, запитання до писемних історичних джерел у підручнику мають здебільшого репродуктивний характер: вони спрямовані на вибірковий переказ учнем тексту чи виокремлення певної історичної інформації з тексту. Наприклад, завдання на С. 83 *«1. Розкрийте зміст вислову «Галичина – український П'ємонт»»* передбачає цитування тексту документа; це ж запитання повторюється на С. 126, але вже як завдання «пригадати».

По-п'яте, у чотирьох параграфах, присвячених узагальненню вивченого матеріалу, взагалі відсутні завдання для учнів щодо роботи з писемними історичними джерелами.

Названі вище особливості підручника Ф. Турченка *«Історія України»* (профільний рівень) зараховано нами до його слабких сторін. Адже опрацювання документів залишається методом, при застосуванні якого досягається ефективно опанування учнем основних положень будь-якої теми навчальної програми.

Якісно іншими з точки зору розвитку історичної предметної компетентності учнів є пізнавальні завдання з творчим продовженням (наприклад, на С. 37: *Використовуючи матеріал підручника і фрагменти документів 1 і 2, підготуйте історичне есе [на задану тему]*) чи завдання, що передбачають багатоперспективний підхід у роботі з писемним історичним джерелом, закликають учня аналізувати джерело, давати оцінку історичним особам (наприклад, на С. 53 до історичного документа щодо єврейських погромів знаходимо такі запитання: *«1. Якими моральними принципами керувалися люди, які, подібно М. Заньковецькій, ставали на шляху погромників? 2. Про які мотиви участі в погромах деяких їх учасників свідчать слова автора?»*).

В окремих темах підручника подано контрверсійні історичні документи, тобто такі, що містять різні оцінки одного й того ж історичного явища чи події. Так, у документі на С. 73 наведено цитати цензора С. Щоголева і письменника С. Васильченка щодо ролі української мови в суспільному житті України початку ХХ століття, а на С. 152 вміщено фрагменти промови П. Мілюкова на VII з'їзді Партії народної свободи (кадетської) 10–11 травня 1917 р. та відозви Центральної Ради *«До українського народу»*, які подають різне бачення проблеми розв'язання національного питання в роки Української революції. Зазначимо, що саме такий підбір історичних документів якнайкраще надає можливість учням самостійно формулювати власну оцінку тієї чи іншої події історичної епохи, що вивчається. Адже така організація навчання історії,

коли учням подаються різноманітні перспективи, що стосуються одних і тих самих історичних процесів і тенденцій, уможлиблює уникнення нав'язування учням точки зору автора підручника та формує їхнє вміння самостійного аналізу писемного історичного джерела. Безумовно, такий підхід є сильною стороною будь-якого підручника з курсу історії для учнів.

Ефективність роботи учнів із писемними історичними джерелами залежить не лише від підбору відповідних документів і формулювання до них пізнавальних завдань, а й від опанування учнями способів їх опрацювання. Оскільки, згідно з чинними навчальними програмами з історії, ознайомлення учнів з історичними документами починається з пропедевтичного курсу історії України в 5-му класі, то у старшій школі, особливо в профільних класах суспільно-гуманітарного напрямку, учні повинні вже добре вміти працювати з писемними історичними джерелами. Для ефективної роботи з джерелом необхідно виробити алгоритм аналізу історичного документа, що дозволить максимально використати можливості зазначеного методу навчання історії.

У навчанні учнів профільних класів історії України можна використовувати алгоритм роботи з писемним джерелом, розроблений О. Пометун, що передбачає такі етапи:

- 1) ідентифікація документа: де і коли створений? Хто автор? До якого виду документів належить?
- 2) історико-логічний: про що, кого йдеться в тексті? Що саме говорить?
- 3) аксіологічний: на які суспільні чи особистісні цінності вказує чи спирається документ?
- 4) критичний: чи об'єктивна інформація? Чи можна довіряти цьому документу?
- 5) праксеологічний: як використати документ у вивченні цієї теми? Чим він корисний? [5].

Для ілюстрації застосування такого покрокового аналізу документа проаналізуємо вміщений у підручнику з історії України Ф. Турченка на С. 172 документ «М. О. Скрипник про вплив на населення України національних партій» [6]:

«Взагалі інтелігенція, особливо селянська дрібна інтелігенція, а також селянство і міщанство й досить широкі верстви навіть робочих – вся ця більшість місцевого населення України з перших же кроків революції була під всезростаючим впливом різних партій соціал-патріотизму української фарби ... Національне пригнічення, проведене жорстокою політикою царату, сприяло тому, щоб боротьба класів на Україні на перших же роках одяглася в шати національного питання, приймала лозунги національної культури, національної автономії і навіть національної незалежності. Попередня довголітня вперта праця прихильників українського національного руху виробила досить значну і міцну кількість представників цього руху, захопивши національним питанням досить широкі верстви населення».

Скрипник М. Начерк історії пролетарської революції на Україні // Червоний шлях. – 1923. – № 1. – С. 91

Короткий аналіз цього документа за поданим алгоритмом може виглядати приблизно так:

1) Документ опубліковано в радянському журналі «Червоний шлях» 1923 року в УСРР. Автором документа є більшовик, народний комісар юстиції та генеральний прокурор УСРР Микола Скрипник, який був одним з ініціаторів проведення політики українізації в Україні.

2) У документі йдеться про політичні настрої в Україні в роки революції, про охоплення «національним питанням» широких верств населення, формування «соціал-патріотизму української фарби» під впливом партій, що виступають за національно-культурну автономію і навіть національну незалежність.

3) Автор засвідчує високу національну свідомість учасників національного руху, формування національного опору, викликаного жорсткою політикою царату.

4) Інформація документа цілком об'єктивна, оскільки Микола Скрипник, як послідовний більшовик-ленінець, хоч і був непримиренний до ворогів радянської влади, у тому числі й до української інтелігенції, але постійно наголошував на самостійності української культури та її незалежності від російської, визнаючи «головною небезпекою» для української культури великодержавний російський шовінізм.

5) Свічення М. Скрипника можна використовувати у вивченні теми «Українська революція», оскільки це документ особистого характеру – свідчення очевидця-учасника подій. Окрім того, цей документ формує уявлення про настрої, які панували в українському суспільстві у 1917 році.

Відзначимо, що такий порядок роботи учнів з писемним історичним джерелом на уроках і під час виконання домашнього завдання дозволить їм отримати від роботи з документом максимальну інформацію стосовно історичної події, процесу, особистості та забезпечить його багаторівневий аналіз.

У підручнику Ф. Турченка в рубриці «Документи» для опрацювання учнями представлено лише писемні текстові джерела, завдань для роботи з джерелами інших типів не подано. На нашу думку, у сучасному підручнику з історії України, особливо профільного рівня, потрібно мати завдання, які формулюються таким чином, щоб спонукати учнів до самостійного пошуку відповідей на ґрунті аналізу різних джерел, порівнянь та зіставлень різних точок зору. Адже чим більше учень опрацьовує джерела, що ілюструють те чи інше історичне явище, тим частіше перед ним виникатиме власний шлях розв'язання даної проблеми, він формуватиме власний погляд на складний історичний процес [3]. Окрім того, вміння визначити, відібрати та використати інформацію про минуле з різних видів історичних джерел (у тому числі текстових, візуальних та усних), артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища є обов'язковими компетентностями, чого вимагає Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [1]. Таким чином, одним із важливих завдань учителя історії залишається навчити учнів роботі з історичним джерелом.

Прикладом ефективного використання різноманітних типів джерел у навчанні учнів може бути навчальний посібник «Історія епохи очима людини. Україна та Європа в 1900–1939 рр.» [2]. На початку названого посібника вміщено детальні вказівки (алгоритми) роботи з певним джерелом: фотографією (С. 8), статистичними матеріалами (діаграмами, таблицями [С. 13–15]), картою (С. 19), текстовими джерелами, до яких авторами зараховано такі, як «погляд очевидця», «свідчення учасника подій», «газетне повідомлення», «погляд дослідника», «офіційний документ» (С. 22–23) [2].

Висновки. Таким чином, навчання учнів профільних класів суспільно-гуманітарного профілю історії України має бути спрямоване на формування предметних умінь та навичок аналізу писемних історичних джерел, формування власної позиції та критичного оцінювання поданої в них інформації, практичного застосування набутих знань та вмінь тощо.

Значна роль у виконанні цього завдання належить підручнику як засобу навчання предмета. Як уже зазначалося, підручник Ф. Турченка – єдиний підручник профільного рівня, і тому автору у другому його виданні є доцільним удосконалити методологічну структуру та джерельну базу. Оскільки їх відсутність лягає важким тягарем на плечі учителя, якому необхідно формувати всі історичні компетентності учнів, що вимагає сучасна навчальна програма з історії України, а не завжди є відкритий доступ до потрібної інформації.

Проведений нами аналіз чинного підручника з історії України (профільний рівень) засвідчив, що хоча писемним історичним документам в навчанні учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку історії України в старшій школі відводиться значна роль, однак наразі залишається проблемою удосконалення системи підбору історичних документів, урізноманітнення методів роботи з ними та опанування учнями алгоритму їх аналізу.

Саме на розв'язання означених питань мають спрямовуватися зусилля авторських колективів зі створення нових підручників з історії України відповідно до чинного Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, підвалинами якого є компетентнісний, особистісноорієнтований та діяльнісний підходи до навчання учнів.

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>
2. Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках : навч. посібн. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ю. Комаров, В. Мисан, А. Осмоловський та ін. – К. : Генеза, 2004. – 256 с.
3. Мисан В. Особливості роботи з текстовими історичними джерелами / В. Мисан // Сучасні підходи до історичної освіти : методичний додаток до навчального посібника «Історія епохи очима людини. Україна та Європа в 1900-1939 рр.» / уклад. І. Костюк, П. Кендзьор. – Львів : НВФ «Українські технології», 2004. – С. 68–77
4. Пометун О. Методика роботи з підручником на уроках історії України в 10 класі / О. Пометун // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – К., 2011. – № 1. – С. 5–10.

5. Пометун О.І. Шкільний підручник нового покоління з історії, який він? / О.І. Пометун // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / ред. кол., головн. ред. В.М. Мадзигон ; наук. ред. О.М. Топузов. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 477–484.

6. Турченко Ф.Г. Історія України 10 клас. Профільний рівень : підруч. для загальноосвіт. навч. закл. / Ф.Г. Турченко. – К. : Генеза, 2010. – 304 с.

References

1. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>

2. Istoriiia epokhy ochyma liudyny. Ukraina ta Yevropa u 1900–1939 rokakh : navch. posibn. dlia 10 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. / Yu. Komarov, V. Mysan, A. Osmolovskiy ta in. – K. : Heneza, 2004. – 256 s.

3. Mysan V. Osoblyvosti roboty z tekstovymy istorychnymy dzhherelamy / V. Mysan // Suchasni pidkhydy do istorychnoi osvity. Metodychnyi dodatok do navchalnoho posibnyka «Istoriiia epokhy ochyma liudyny. Ukraina ta Yevropa v 1900–1939 rr.» / [uklad. I. Kostiuk, P. Kendzor]. – Lviv : NVF «Ukrainski tekhnolohii», 2004. – S. 68–77.

4. Pometun O. Metodyka roboty z pidruchnykom na urokakh istorii Ukrainy v 10 klasi / O. Pometun // Istoriiia i suspilstvoznavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia. – K., 2011. – № 1. – S. 5–10.

5. Pometun O.І. Shkilnyi pidruchnyk novoho pokolinnia z istorii, yakyi vin? / O.І. Pometun // Problemy suchasnoho pidruchnyka : zb. nauk. prats / [red. kol., holovn. red. V.М. Madzihon ; nauk. red. O.М. Topuzov]. – K. : Ped. dumka, 2011. – Vyp. 11. – 800 s. – S. 477–484.

6. Turchenko F. H. Istoriiia Ukrainy 10 klas. Profilnyi riven : pidruch. dlia zahalnoosvit. navch. zakl. / F. H. Turchenko. – K. : Heneza, 2010. – 304 s.

Чемерис А. В.

ПИСЬМЕННЫЕ ИСТОЧНИКИ В УЧЕБНИКЕ ИСТОРИИ УКРАИНЫ ДЛЯ ДЕСЯТИКЛАССНИКОВ ПРОФИЛЬНЫХ КЛАССОВ ОБЩЕСТВЕННО-ГУМАНИТАРНОГО НАПРАВЛЕНИЯ

В статье анализируется учебник по истории Украины для профильных классов общественно-гуманитарного направления с позиций использования письменных исторических источников и методов работы с ними. В старшей школе профильных классов общественно-гуманитарного направления изучение истории Украины должно способствовать формированию в учеников собственной позиции, важную роль в этом процессе должна быть отведена анализу письменных исторических источников. Поэтому в статье на отдельных примерах показаны преимущества и недостатки учебника с точки зрения приведенных письменных исторических источников, проанализировано методический аппарат, предложенный автором для работы с ними.

Учебник для учащихся профильных классов общественно-гуманитарного направления по истории Украины должен содержать учебную информацию, которая реализует как содержание предмета, так и исторические источники, а также комплекс вопросов и познавательных задач, которые позволят

ученикам сформулировать собственную позицию касательно изученного материала.

Ключевые слова: письменные исторические источники, история Украины, школьный учебник.

Chemerys A.

THE WRITTEN SOURCES IN THE TEXTBOOK ON THE HISTORY OF UKRAINE FOR THE TENTH-FORM PUPILS OF PROFILE-ORIENTED FORMS OF SOCIAL AND HUMANISTIC DIRECTION

There is an analysis performed in the article concerning of the textbook on the history of Ukraine for the profile-oriented forms of social and humanistic direction from the position of the written historical sources using and the methods of work with these sources. Therefore in articles described on specific examples of the advantages and disadvantages of textbook with written historical sources and analyzed methodological apparatus of work with written historical sources proposed by the authors.

The textbook on the history of Ukraine for the profile-oriented forms must contain the materials for opening the essence of subject as well as the historical documents and set of questions to help the pupils in realization of the own position formation concerning of studied material. In the article presented and classified documents from textbook and shown successful creative nature of the task, what is calling the student to analyze and evaluate the sources of historical events and less successful examples of written historical sources that are have reproductive in nature and have mandatory study textbook paragraph. To illustrate effectively with written historical sources analyzed one document with algorithm developed O. Pometun.

The article also provides a brief analysis of alternative textbook «History of the era through the eyes of man. Ukraine and Europe in 1900–1939» what provides benefits that are effective in teaching students specialized classes of social and humanities high school.

Keywords: written historical sources, history of Ukraine, textbook for school.